

УДК 338.439.5

Поперечний С. І., к.е.н., доцент[©]
Клебан О. Л., к.е.н. (oksanaukr@hotmail.com)

Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій
імені С. З. Гжицького

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ПРОДОВОЛЬЧОГО РИНКУ УКРАЇНИ

У статті досліджено чинники формування аграрного ринку та з'ясовано причини повільного становлення ринкових відносин у сільському господарстві України.

Ключові слова: аграрний ринок, продовольчий ринок, сільське господарство, Україна

Вступ. Однією з актуальних проблем соціально-економічного розвитку України є формування збалансованого продовольчого ринку. Саме на основі розвитку ринкових відносин очікується подолання кризових явищ у аграрному секторі економіки та забезпечення його розвитку.

Внутрішній продовольчий ринок України має виражені зональні відмінності. Кожному регіону притаманні власні умови його функціонування, які обумовлюються ресурсним потенціалом підприємств, рівнем розвитку ринкової інфраструктури, природними умовами, зональною спеціалізацією тощо.

Аналіз останніх досліджень. Проблеми становлення та розвитку сільського господарства на ринкових засадах вивчаються багатьма українськими та зарубіжними вченими. На вирішення цих проблем спрямовані дослідження Г. В. Балабанової, О. В. Березіна [1], М. І. Дрогомирецької [4], П. Т. Саблука, В. С. Шебаніна, В. В. Юрчишина та багатьох інших. Однак у наукових публікаціях відмічаються різні підходи, навіть, щодо визначення сутності категорії "ринок". Дискусійними залишаються питання оптимального поєднання ринкових регуляторів, що діють автоматично з допустимим рівнем державного регулювання галузі.

Мета статті є виявлення чинників, які впливають на формування аграрного ринку, причин надто повільного становлення ринкових відносин у сільському господарстві України.

Виклад основного матеріалу. На розвиток аграрного ринку впливає багато факторів. Одним із основних серед них є природні умови функціонування суб'єктів господарювання. Саме під впливом природних умов формується галузева структура сільського господарства окремих регіонів України.

[©] Поперечний С. І., Клебан О. Л., 2010

Природні умови і ресурси України в цілому сприятливі для розвитку сільського господарства. Переважно рівнинний рельєф, достатня кількість тепла і вологи в період активної вегетації, великі площі родючих ґрунтів дають змогу вирощувати найрізноманітніші сільськогосподарські культури помірної зони і розвивати всі основні галузі тваринництва. Однак рівень врожайності сільськогосподарських культур до цього часу залишається низьким та суттєво поступається показникам економічно розвинутих країн.

У результаті здійснених реформ спостерігається збільшення сільськогосподарських угідь у власності особистих селянських господарств. Так, у 2008 році площа сільськогосподарських угідь в особистих селянських господарствах складала 15,6 млн га, що на 42% більше порівняно з 2002 роком. За цей період площа угідь в сільськогосподарських підприємствах зменшилась на 22% [2; 3].

Як видно з рис. 1, спостерігається тенденція до збільшення виробництва продукції у сільськогосподарських підприємствах. Однак найбільша частка виробництва сільськогосподарської продукції належить все ж таки особистим селянським господарствам, де у 2008 р. було вироблено 56,1 млрд грн валової продукції сільського господарства, а це складає 54%.

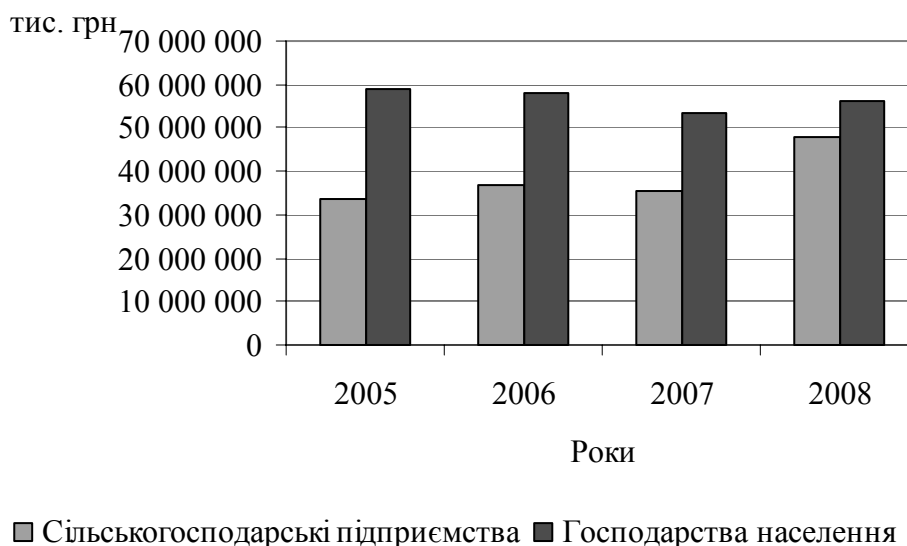

Рис. 1. Валова продукція сільського господарства України за порівнянними цінами 2005 р.

Джерело: [2; 9]

Особисті селянські господарства не мають товарної орієнтації. Середні розміри земельних ділянок цих господарств здебільшого не перевищують 0,5 гектарів, однак іноді вони сягають двох гектарів.

Особисті селянські господарства можна охарактеризувати наступним:

- земля для них є істотним засобом до існування;
- як правило, члени таких господарств проживають у сільській місцевості;

- члени домогосподарства поза ним зайняті ще на якійсь роботі (у т.ч. у школах, заводах і торгівельній мережі тощо).

Відносно великий вклад особистих селянських господарств у загальні обсяги виробництва продукції сільського господарства зумовлений цілою низкою факторів. Першим з них є високий рівень безробіття та значний надлишок робочої сили у сільській місцевості, що змусило сільських мешканців для виживання займатися натуральним виробництвом в особистих господарствах. Існуючий низький рівень оплати праці призводить до того, що в господарствах населення виробляють і реалізують на ринку незначні обсяги такої сільськогосподарської продукції, як картопля, овочі, м'ясо та молочні продукти.

Другим фактором є вищий рівень продуктивності тварин та врожайності культур в особистих селянських господарствах порівняно з великими сільськогосподарськими підприємствами, що є наслідком тривалого періоду реформування останніх та, як правило, неефективного використання ними ресурсів. При цьому слід відмітити, що окремі особисті селянські господарства з кожним роком збільшують площі сільськогосподарських угідь, трансформуючись у фермерські господарства. Таким чином вони набувають товарної орієнтації.

Усі господарства відчувають дефіцит засобів виробництва, фінансових ресурсів. Вартість основних фондів, які використовуються у сільськогосподарському виробництві, скорочується вищими темпами, ніж в інших видах діяльності, які провадяться сільськогосподарськими підприємствами. Це є результатом складного фінансового стану суб'єктів господарювання, інвестиційної непривабливості сільськогосподарського виробництва, спроб його диверсифікувати шляхом пошуку більш прибуткових видів економічної діяльності [7].

Низька прибутковість підприємств сільського господарства та обмеженість кредитних ресурсів не дозволяють оновлювати основні виробничі фонди, здійснювати капітальні ремонти наявних засобів виробництва, чим пояснюється погіршення якісного стану основних засобів. Тому рівень забезпечення сільського господарства тракторами, комбайнами та іншою технікою становить 45–50 відсотків потреби. Це все впливає на обсяги виробництва сільськогосподарської продукції.

За 2000-2009 роки валове виробництва зерна в Україні зросло на 88%, овочів – на 43%. Разом з тим на 24% скоротились обсяги збору цукрових буряків та картоплі на 1% (рис. 2).

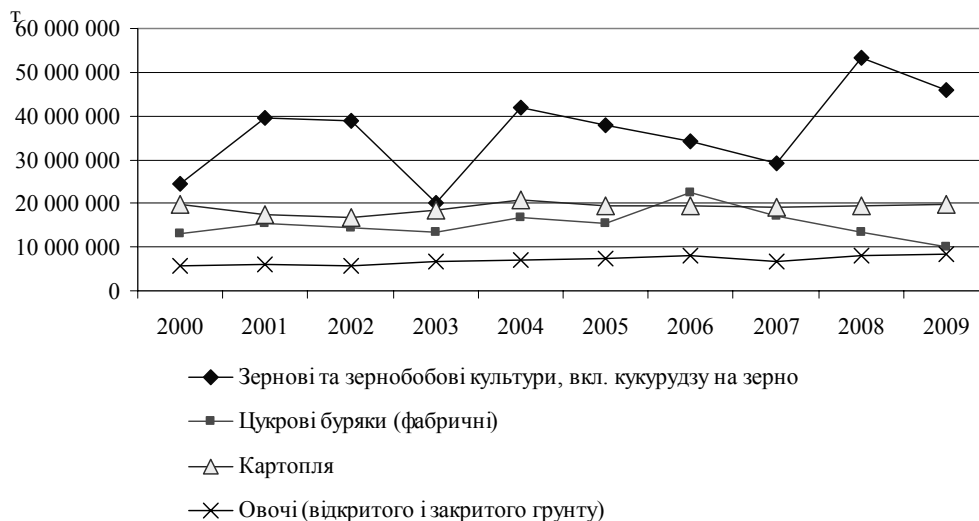

Рис. 2. Валовий збір сільськогосподарської продукції рослинництва України, т

Джерело: дані Держкомстату України

Сільськогосподарські підприємства є основними виробниками зерна та цукрових буряків, що пояснюється технологічними особливостями вирощування та перевагами за рахунок виробничо-технічних чинників великого виробництва. Так, у підприємствах виробляється 79% зерна та 88% цукрових буряків. Господарства населення займаються вирощуванням картоплі (98%) та овочів відкритого та закритого ґрунту (86%) (рис. 3).

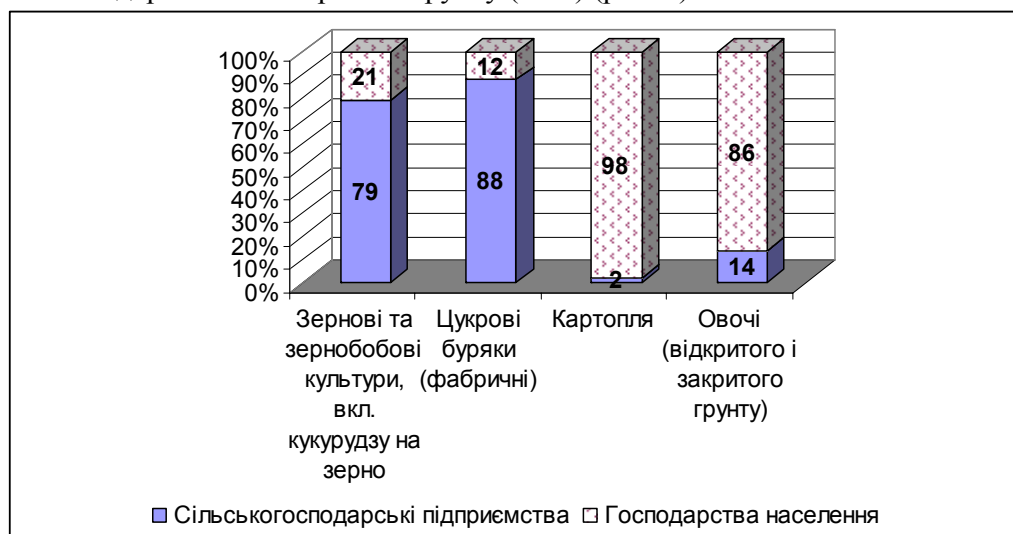

Рис. 3. Структура виробництва продукції рослинництва за категоріями господарств України у 2008 році

Джерело: дані Держкомстату України

Спостерігається тенденція збільшення урожайності усіх видів продукції рослинництва (рис. 4).

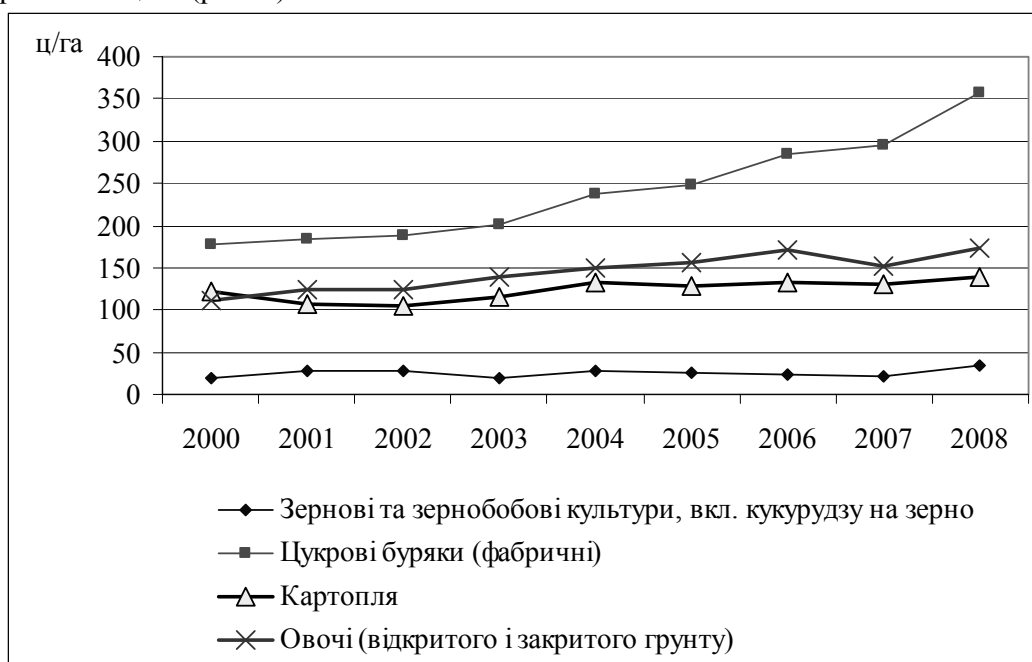

Рис. 4. Урожайність сільськогосподарської продукції в господарствах України усіх категорій, ц/га

Джерело: дані Держкомстату України

Однак у порівнянні з аналогічним показником інших країн Європи, урожайність продукції рослинництва в Україні у 2-3 рази є нижчою (табл. 1).

Таблиця 1

Урожайність сільськогосподарських культур в господарствах України та країнах ЄС

Вид продукції	Україна	Польща	Словаччина	Австрія	Німеччина	Франція
Зернові та зернобобові культури, включаючи кукурудзу на зерно	34,6	41,7	40,6	49,3	78,1	74,5
Цукрові буряки (фабричні)	356,2	543	565	702,3	666	937
Картопля	138,7	198,5	184,7	325,3	443	437,9

Джерело: [3; 10]

Безумовно низька урожайність – це наслідок недостачі добрив та засобів захисту рослин, несвоєчасного виконання технологічних операцій, дефіциту засобів виробництва. В умовах високих темпів інфляції у найгіршому стані опинились галузі з тривалим виробничим періодом. Через

це обсяги виробництва молока скоротились на 8%, а м'яса (в забійній вазі) – на 24% [2; 9].

Як видно з рис. 5, більша частина продукції тваринництва виробляється у господарствах населення. Тут вироблено 51% м'яса, 82% молока та 78% вовни. Лише виробництво яєць зосереджено в сільськогосподарських підприємствах, частка яких у загальних обсягах виробленої продукції складає 57%.

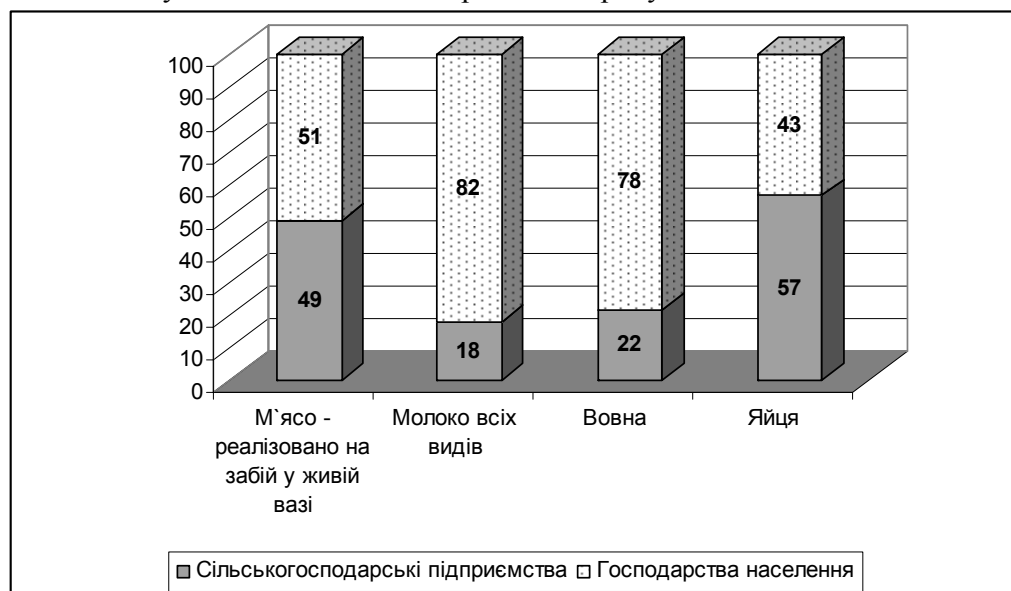

Рис. 5. Частка окремих категорій господарств у загальних обсягах виробництва продукції тваринництва України, %

Джерело: дані Держкомстату України

До цього часу не подолана тенденція зменшення поголів'я худоби в господарствах України. Так, чисельність великої рогатої худоби скоротилась наполовину і у 2009 р. становила 4,83 млн гол. В такій же мірі скоротилась чисельність корів, яка у 2009 р. вже становила 2,74 млн голів. Хоч повільніше, все ж скорочується чисельність овець та кіз. У 2009р. їх чисельність була 1,83 млн гол, що на 3% менше порівняно з 2000 р. Через мінливу кон'юнктуру ринку спостерігаються коливання у чисельності свиней. Найбільше поголів'я свиней було в 2002 р. – 9,2 млн гол., а найменше у 2004 р. – 6,47 млн гол. У 2009 р. поголів'я свиней в усіх категоріях господарствах України становило 7,58 млн гол, що на 1% менше порівняно з 2000 р. (рис. 6).

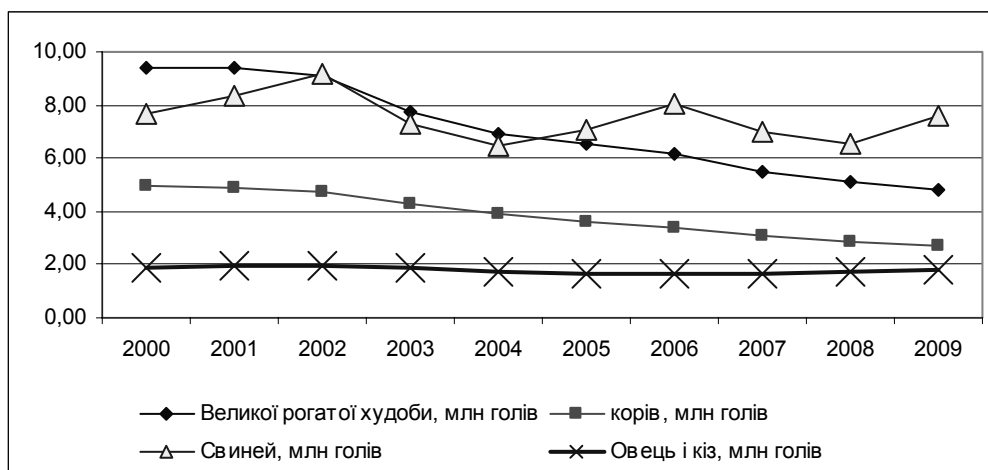

Рис. 6. Поголів'я тварин в господарствах України, млн голів

За 2000-2009 р. спостерігається чітка тенденція збільшення поголів'я птиці в сільському господарстві України. Так, у 2009 р. поголів'я птиці нараховувало 191,4 млн голів, що на 55% більше, ніж у 2000р. [2; 9]

Головною проблемою тваринництва є те, що для того, щоб вижити в складних економічних умовах 90-тих років, сільськогосподарські підприємства продавали найбільш ліквідний товар – велику рогату худобу. Переваги щодо цього існують з урахуванням скороспілості та багатоплідності тварин у птахівничих господарствах та підприємствах, що виробляють свинину.

Впродовж останніх років сільське господарство України залишається збитковим. Найбільш збитковим є виробництво тваринницької продукції, а саме виробництво м'яса усіх видів. Прибутковим є виробництво рослинницької продукції – зерна, овочів, картоплі.

Однією з основних проблем виробників сільськогосподарської продукції є неналежний рівень сформованості інфраструктури аграрного ринку. Сільськогосподарські товаровиробники мають обмежені можливості щодо вибору каналів реалізації на альтернативних засадах, а існуючі заготівельні організації, володіючи монополією, закупають сільськогосподарську сировину за низькими цінами. Крім того, через обмежені обсяги однорідної продукції, що пропонується на ринку, місцеві продовольчі супермаркети віддають перевагу закупівлям великих товарних партій продукції іноземних виробників [8]. Матеріально-технічна база продовольчих ринків дуже слабка, їм бракує холодильної, рефрижераторної техніки, складських приміщень, інформаційних та комунікаційних систем.

Важливим чинником, який стримує розвиток продовольчого ринку є низькі доходи споживачів, що обмежує купівельну спроможність, призводить до зменшення попиту на продукти харчування. У 2008 році середньомісячні витрати домогосподарства на придбання продовольчих товарів склали 1316 гривень, що на 400 гривень більше, ніж у попередньому році.

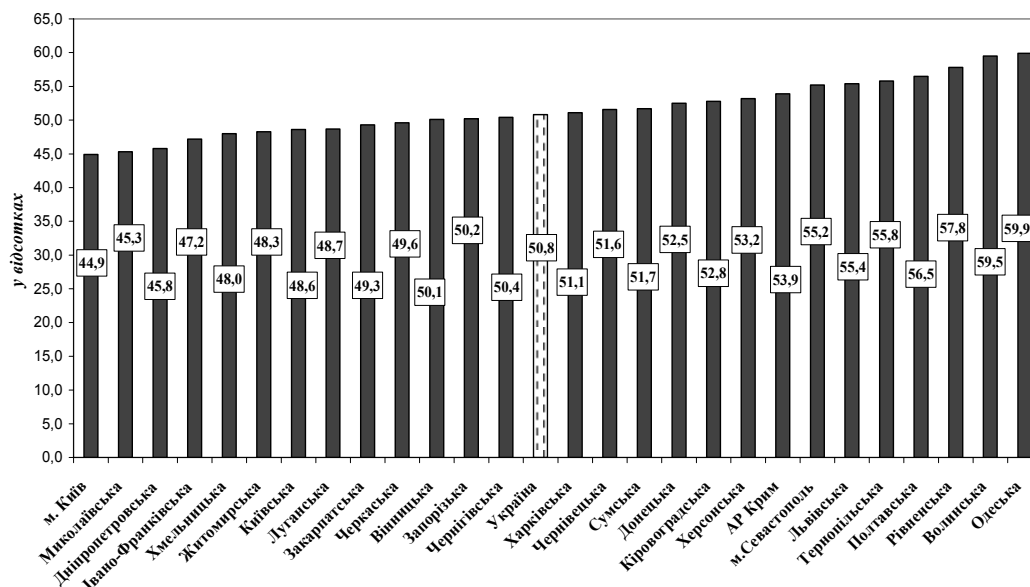

Рис. 7. Питома вага витрат на харчування у структурі сукупних витрат домогосподарств України у 2008 році [6]

Джерело: дані Держкомстату України

Індикатор доступності продуктів харчування у 2008 році становив 50,8 відсотка, при його 60-ти відсотковому граничному критерії. Порівняно із 2007 роком цей показник покращився на 2,4 відсоткових пункти [6]. Слід зазначити, що у країнах Європи питома вага витрат на харчування у загальних витратах домогосподарств знаходиться в межах від 20 до 25 відсотків. Слід зазначити, що задоволення потреб населення у продовольстві у межах його купівельної спроможності у 2008 році здійснювалося, в основному, за рахунок вітчизняного виробництва.

Таким чином, ми можемо згрупувати чинники впливу на формування продовольчого ринку України (рис. 8).

Рис. 8. Чинники, що стримують розвиток формування продовольчого ринку України

Джерело: власні розробки досліджень

Висновки

Маючи сприятливі природно-кліматичні умови, Україна неефективно використовує потенціал сільського господарства, про що свідчать низькі показники урожайності сільськогосподарських культур.

Загрозливими з точки зору продовольчої безпеки можна вважати значне зниження рентабельності виробництва основних видів продукції сільського господарства. Тому все менше інвестицій направляються для розвитку цієї галузі.

Відсутність закупівельних центрів сільськогосподарської продукції, виготовленої у межах особистих селянських господарств, та монополізація

збутової мережі призводить до надмірного заниження закупівельних цін з одночасним їх збільшенням у 2-4 рази під час реалізації кінцевому споживачеві.

До недоліків продовольчого ринку можна насамперед віднести: низький рівень розвитку його інфраструктури і в першу чергу – відсутність належної системи оптової торгівлі; недостатню розвиненість маркетингової діяльності підприємств і спеціалізованих відповідних структур; послаблення ролі держави в регулюванні сільського господарства та захисті інтересів вітчизняних товаровиробників; низькі доходи кінцевих споживачів.

Література

1. Березін О.В. Проблеми формування продовольчого ринку України: Монографія. –К.: Вища школа, 2002. – 211 с.
2. Головне управління статистики у Львівській області www.stat.lviv.ua
3. Державний комітет статистики України www.ukrstat.gov.ua
4. Дрогомирецька М.І. Регіональні особливості функціонування продовольчих ринків [Електронний ресурс] / Режим доступу: www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vddfa/.../4%20%20Dragomirezka.pdf
5. Моніторинг аналізу розвитку ринків сільськогосподарської продукції [Електронний ресурс] / Режим доступу: www.niss.gov.ua/Monitor/August/1.htm
6. Оцінка стану продовольчої безпеки України у 2008 році [Електронний ресурс] / Режим доступу: www.me.gov.ua
7. Поперечний С. І. Використання основних фондів сільськогосподарських підприємств в умовах динамічного ринкового середовища/ Поперечний С. І., Клебан О. Л.: Монографія. – Львів, 2009. – 163 с.
8. Поперечний С. І. Проблеми маркетингової діяльності сільськогосподарських підприємств // Науковий вісник ЛНУВМБТ імені С. З. Гжицького. – 2010. – Т 12. – № 1 (43). – С. 474-477.
9. Регіональна статистика Львівщини http://stat6.stat.lviv.ua/PXWEB2006p/dialog/statfile1_r.asp
10. Eurostat www.ec.europa.eu/eurostat

Summary

Poperechnyi Stepan, Ph.D.

Kleban Oksana, Ph.D.

PROBLEMS OF FOOD MARKET FORMING OF UKRAINE

Agrarian market factors and reasons of slow development of market economy in agriculture of Ukraine are studied in this article.

Стаття надійшла до редакції 21.09.2010